

Hållans klockstapel

Omläggning av spåntak, 2012

Funäsdalens gamla begravningsplats i Hållan, Tännäs s:n, Härjedalens kommun

Julia Cronqvist

RAPPORT – JAMTLI 2012:49
ISSN 1654-2045

Utgivning och distribution:

Jamtli

Box 709

831 28 Östersund

Tel 063-15 01 00

Fax 063- 10 61 68

© Jamtli 2012

Allt kartmaterial från GSD-Fastighetskartan © Lantmäteriverket

Ärende nr MS2006/02204

Omslagsbild: Julia Cronqvist

Foto: Olof Edin, Julia Cronqvist

Redigering och layout framsida: Lena Ljungkvist (www.lenagrafiskform.se)

ISSN 1654-2045

Innehållsförteckning

INNEHÅLLSFÖRTECKNING	2
INLEDNING	3
KARTA	5
HISTORIK	6
ANTIKVARISKT RESONEMANG	7
<i>Spån</i>	7
<i>Plåtarbeten</i>	8
GENOMFÖRDA ÅTGÄRDER.....	9
BEFINTLIGT UTSEENDE OCH SKADOR	9
UTFÖRDA ÅTGÄRDER.....	11
<i>Rivning av äldre spåntäckning</i>	11
<i>Läggning av ny spåntäckning</i>	11
<i>Plåtarbeten</i>	17
<i>Ytbehandling</i>	20
<i>Övrigt</i>	20

Inledning

Länsstyrelsen i Jämtland lämnade 2010 tillstånd tillläggning av nytt spåntak på klockstapeln vid Hållans begravningsplats utanför Funäsdalens centrum.

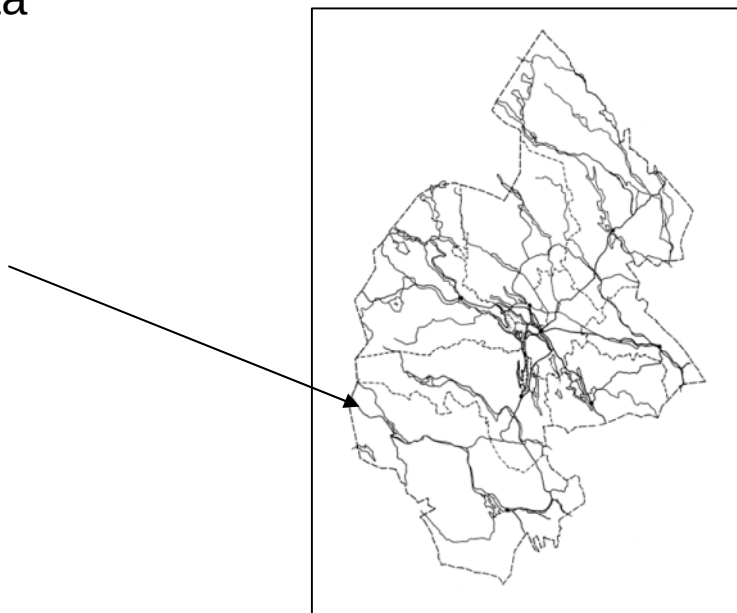
Under augusti och september 2012 har den nya spåntäckningen på klockbodens tak lagts av Jens Wilhelmson från firman Upp och ner. (Wilhelmson har tidigare arbetat 16 år med spånläggning på firman Hälsinge takspån AB)

Antikvarisk medverkan och dokumentation har utförts av Julia Cronqvist och Olof Edin, Jamtli. Besöksprotokoll, fotografier, ritningar och andra handlingar som rör upprustningen finns i läns museets arkiv.

Östersund den 8 november 2012

Julia Cronqvist
Antikvarie

Karta

Ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriverket. Ärende nr MS2006/02204

Historik

Det finns inga säkra uppgifter om när klockstapeln vid Hållans begravningsplats är uppförd. I Jamtlis bildarkiv har vi hittat äldre bilder på en klockstapel som står en bit nedanför berget i Funäsdalen och i anslutning till Funäsdalens äldre skolor som är uppförda 1848 respektive 1901. Stapeln är snarlik den på Hållans begravningsplats och vi gör bedömningen att det är samma stapel och att denna flyttats till Hållans begravningsplats i samband med att Funäsdalens kyrka invigdes 1928.

I texten till en av bilderna ur arkivet kan vi läsa att när den äldre skolan från 1848 togs ur bruk i samband med att den nya skolan byggdes (1901) kom den äldre skolan att börja användas som gudstjänstlokal. Troligtvis är det vid denna tid som klockstapeln uppförs. Stapeln är alltså med stor sannolikhet uppförd under 1900-talets första år. När sedan Funäsdalens kyrka invigs 1928 förlorar klockstapeln sin funktion och flyttas till Hållans begravningsplats som då har fungerat som begravningsplats sedan 1908. På en bild daterad 1925 kan vi se att stapeln fortfarande står kvar nedanför berget, medan den inte finns med på en bild som är daterad 1932. Detta gör det troligt att klockstapeln flyttats någon gång under dessa år.

Av bilden nedan kan vi se att klockstapeln ursprungligen hade ett korstak med tornspira som överst kröntes med ett kors. Idag har stapeln ett enkelt sadeltak. I övrigt har klockstapeln bevarat sin utformning.

Klockstapeln till vänster, precis bakom skymtar taket på den äldre skolan från 1848 och till höger sticker gaveln upp på skolan som är uppförd 1901 (Jamtli bildarkiv)

Antikvariskt resonemang

Hållans klockstapel oktober 2012

Spån

I varje restaureringsprojekt är det önskvärt att bevara så mycket av ursprungsmaterialet som möjligt, autentiska material ses ur ett antikvariskt perspektiv som historiskt källmaterial som innehåller viktig information och kunskap. I det här fallet handlade ärendet om att byta ut spåntäckningen på klockstapeln mot ny.

Spån till tak och väggbeklädnad har både en estetisk och skyddande funktion. Spån, beroende på hur de tillverkas, har olika lång hållbarhet. Detta innebär att en spåntäckning tillslut alltid behöver bytas ut för att skydda konstruktionen den täcker. I det här fallet var det okänt hur gamla spånen på klockstapeln var. Utifrån ovanstående historik kan det dock vara möjligt att spåntäckningen var gjord i samband med att klockstapeln flyttades till Hållans begravningsplats kring 1930. Möjligtvis var spåntäckningen ännu yngre. Det fanns märken på spånen efter en cirkelsåg.

I de fall man valt att lägga kyrkspån på byggnader under 1900-talet verkar sågade spån vara vanligt. Att man nu fortsättningsvis väljer att lägga sågade spån på klockstapeln är därmed en fortsättning på denna tradition.

Samtidigt kan det nämnas att användningen av kyrkspån har en lång historia som i Sverige kan spåras tillbaka till tidig medeltid. Traditionellt spjälkade man fram spånen ur en vedkubbe och de täljdes sedan med yxa till rätt form. Sågade kyrkspån är därmed en modernare variant. Spjälkade spån har en längre hållbarhetstid och är fortsättningsvis ett bättre val ur teknisk synpunkt. Idag tillverkas spjälkade spån på maskinell väg, ett spånämne spjälkas fram ur en kubbe och diagonalsågas sedan till två spån, detta innebär dock att spånens baksida får en sågad yta.

Plåtarbeten

Enligt länsstyrelsens tillståndsbeslut skulle zinkplåt användas till täckningen av de nedre delarna av klockstapelns stödben. Istället för zink har man i det här fallet använt sig av blyplåt.

Blyplåt på tak har förekommit i Sverige sedan medeltiden och har bland annat använts till mer komplicerade täckningsarbeten såsom tornspiror e.t.c. I riksantikvarieämbetets handbok för spånläggning från 1981 (1981:3) förordar man att gjuten blyplåt ska användas till inskott och nockar. Blyplåt som material är på detta vis ej helt främmande i det kulturhistoriska sammanhanget. Hur vanligt det har varit med blyplåt i samband med spåntaksläggning inom kyrkliga miljöer i Jämtland har inte undersökts inför denna rapport.

Genomförda åtgärder

Befintligt utseende och skador

Klockboden utgörs av en åttkantig byggnadskropp, fasaderna är klädda med liggande träpanel och taket är täckt med spån. Inifrån klockboden går det 12 stycken stödben upp, dessa bär dels en öppen avsats med spjälstaket och dels det sadeltak som kröner klockstapeln. Längst upp på taket finns ett kors monterat. Klockstapeln är målad i vitt med grönmalade täckbrädor, räcken och vindskivor. En spegeldörr målad i vitt med gröna detaljer leder in i klockboden.

Spåntäckningen på basens takfall utgjordes av en trelagstäckning med sågade spån, spånens nederkant var rundad. Spår från en cirkelsåg kunde tydligt skönjas på de äldre spånen. Spånen var enligt uppgift från vaktmästare Bengt Anderzon spikade med ca 4 spik per spån, dold spikning. Vissa spån vid taknockarna var dock spikade med synlig spikning.

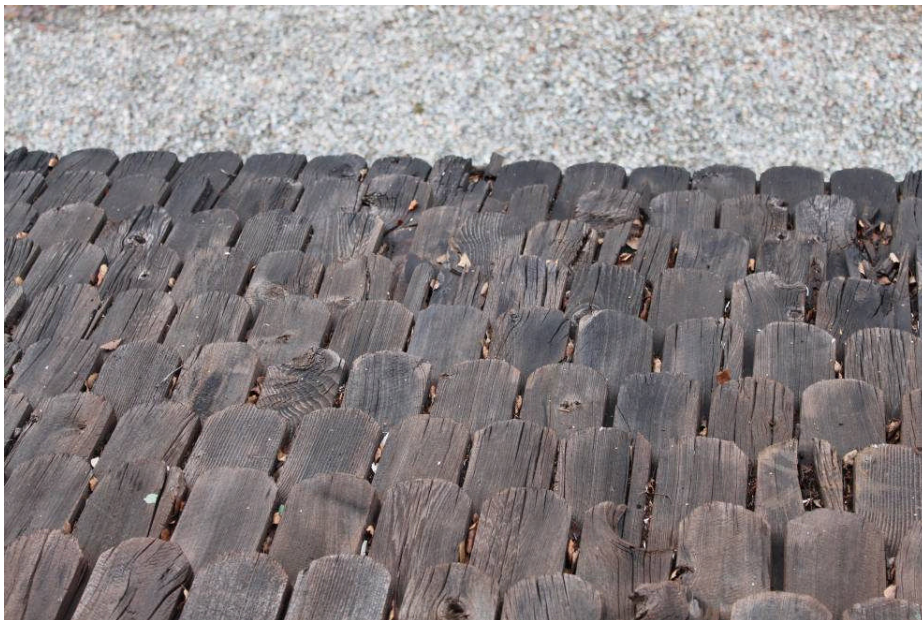
Nocken på klockboden, här möts fyra generalskarvar

Läggningen vidnockarna var gjord med en rak generalskarv. Under spånen längsnocken hade man monterat insticksplåtar vars funktion är att se till att inget vatten kommer ner till takrotet.

Skador

Spånen på klockbodens tak var i relativt dåligt skick. I princip all ytbehandling med tjära var sedan länge borta. Spånen var spruckna och delvis rötskadade. Löv som samlar fukt fanns mellan spånen.

Ett flertal spån var spruckna och i dåligt skick

Utförda åtgärder

Rivning av äldre spåntäckning

Den äldre spåntäckningen har bytts ut under augusti och början av september 2012. Bortrivningen av de äldre spånen tog två dagar, eftersom varje spån var spikade med flera spik tog det tid att få loss dem.

Takrotet under spånen var i relativt gott skick, tre brädor fick bytas, dessa fanns längst ner mot takfoten.

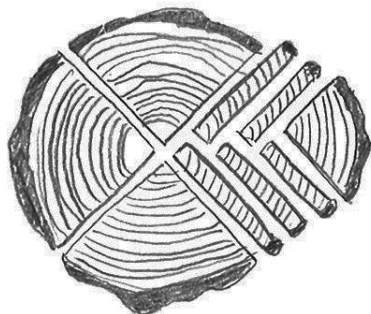

Spåntäckningen har rivits av, äldre insticksplåtar kom fram då spånen revs bort (Bild tagen av Bengt Anderzon, vaktmästare Tännäs-Ljusnedals församling)

Läggning av ny spåntäckning

Leverans av spån

Nytt spån har levererats av Hälsinge takspån enligt Jens Wilhelmson. I de ansökningshandlingar som låg till grund för länsstyrelsens tillståndsbeslut hade församlingen angett att man ville lägga spjälkade spån. Någonstans på vägen har man dock ändrat sig, de levererade spånen är kvarterssågade med bandsåg. Kvarterssågning gör man för att få stående årsringar på spånen samt att spånen ej ska kupas.

Skissen visar principen för hur spån antingen kan kvarterssågas eller klyvas så att årsringarna på spånet blir stående.

Här syns de stående årsringarna

De levererade spånen är 45 cm långa, tjockleken där fram är 23-24 mm och 5 mm vid bakkanten. De är 100 mm breda.

Spånen har innan leverans doppats i ett tjärbad som hållit 80 grader. Vanligtvis doppas spånen mellan 20 minuter upp till en timmes tid. Tjäran har trängt in ca 2-3 m.m. vid ändvirke och ca 1 m.m. på toppvirket. Tjäran man använt har beteckningen äkta dalbränd trätjära, men Jens Wilhelmson tror att tjäran antingen är producerad i Ryssland eller i Kina.

Spånen har blivit tjärade innan de levererats, de raka spåren efter bandsågen syns genom tjärningen

Åttkantig byggnadskropp komplicerar läggning av spånen

Eftersom byggnadskroppen är åttkantig består även taket av flera takytor, mellan varje takyta uppstår en vinkel/takås. Detta komplicerar läggningen av spånen. Det finns olika metoder att använda för att göra spåntäckningen över åsarna tät. Beroende på hur skarp vinkeln är får man variera sin lösning.

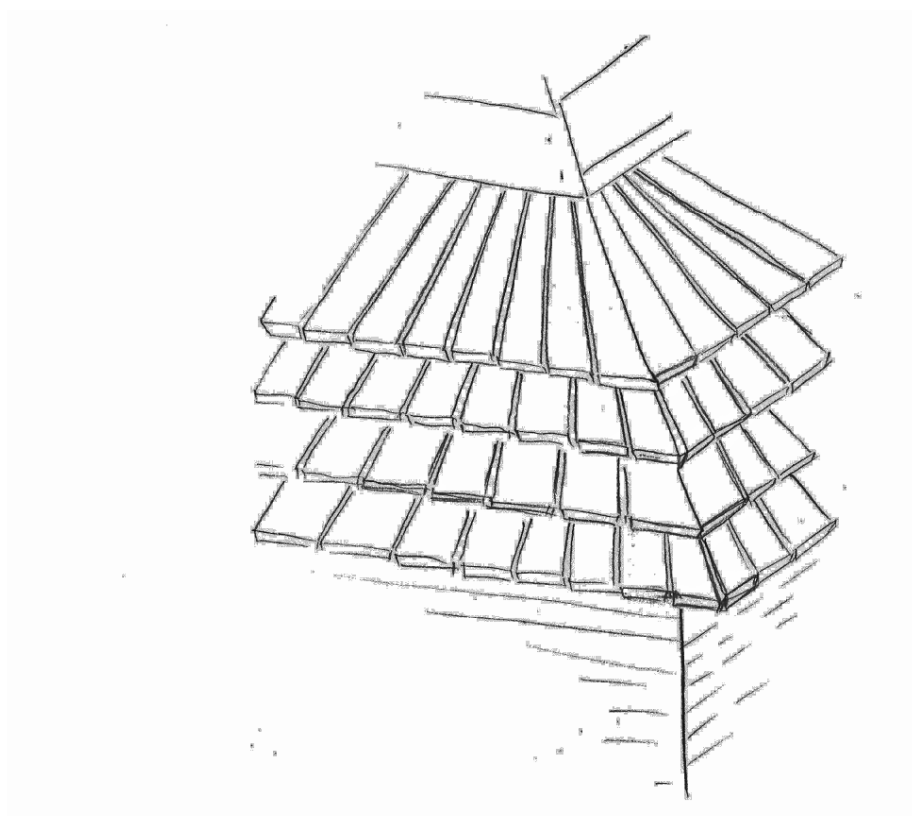
Före omläggningen var som sagt den äldre spåntäckningen över de övre åsarna lagd som en generalskarv. Eftersom denna metod att lägga spånen bildar en öppen glipa mellan de olika takfallens spåntäckning ville man från länsstyrelsens håll att den nya läggningen skulle göras på ett annat sätt. I länsstyrelsens beslut från 2010 har man därför villkorat att den nya spåntäckningen skulle läggas med växelvis övertäckning och kapas så att god passform uppnåddes längsnocken. Vid hörnen skulle spånen anpassas (göras längre) så att taktäckningen fortfarande blev tredubbel.

Tre lösningar

Den nya spåntäckningen har lagts av Jens Wilhelmsson. Han hade dock ej tagit del av länsstyrelsens tillståndsbeslut inför att han påbörjade sitt arbete. Wilhelmson har använt sig av tre olika metoder för att överlappa takåsarna.

Växels överlappning

Längst upp på taket finns fyra åsar, här har Jens Wilhelmson använt sig av något han kallar tvålagstäckning. Vartannat spånvarv överlappar bredvidliggande takfall och på detta sätt täcks åsen som finns inunder. Spånen har i överkant huggits för hand för att vinkeln ska anpassas till lutningen på det takfall som spånet täcker. Jens säger att han egentligen inte vet om det finns något särskilt namn på denna typ av läggning, men att han sett den på flera äldre kyrktak som han arbetat med tidigare. Att han kallar det tvålagstäckning beror på att självanocken täcks av två spån. I övrigt bildar spånen en trelagstäckning mitt på takfallen.

Skissen visar principen för hur spånen kan läggas med växels överlappning

Spånen har lagts med växelvis överlappning avnocken

Ett takfall överlappar ett annat

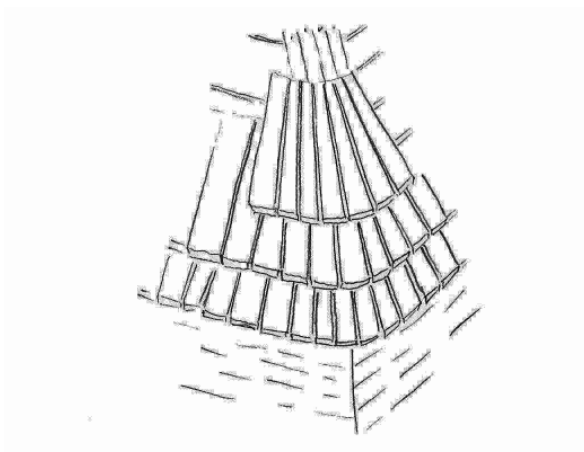
Den andra lösningen finner vi en bit längre ner på takfallet mellan två av klockstapelns ben. Här har Jens låtit spåntäckningen på de fyra ”större takfallen” överlappa spåntäckningen på de mindre triangelformade takfallen. På detta vis blir de överlappande spånens ena sida bar, den täcks inte av något annat spån. Insticksplåtar av zink 15x15 cm har lagts mellan spånvarven längsnocken. Insticksplåten läggs över glipan mellan två spån, plåten täcker 2/3 delar av spånens övre dolda yta.

Här ser vi att spånen på det högra och vänstra takfallet kragar över det triangelformade takfallet

Solfjäderstäckning

Den tredje lösningen finner vi över de åsar som finns längst ner mot takfoten. Här har Jens använt sig av den traditionella solfjäderstäckningen. Denna innebär att spånen huggs till så att de smalnar av på bredden upptill. Spånen kan därefter läggas som en solfjäder övernocken, på detta vis följer man takets rundning utan att denna bryts av en tydlig kant. Även här har man lagt insticksplåtar av zink 15x15 cm mellan spånvarven.

Skissen visar principen för solfjäderstäckning

Solfjäderstäckning har använts över skarvarna, detta gäller alltså de tre nedersta spånvarven mot takfotskanten

Utöver täckningen över takets åsar har spånläggning gjorts som en trelagstäckning. Varje spån har monterats med två syrafasta 50 mm:s spikar, osynlig spikning.

Det första spånvarvet läggs av kortare spån

Läggning av spån sker nedifrån och upp. Den första spånraden görs av relativt korta spån, dess framkant låter man sticka ut några centimeter över takrotskanten. Andra spånraden lägger man så att dessa spån täcker i princip hela första spånraden, bleket på den första raden blir därmed enbart synlig några centimeter. (Bleke= den synliga övre ytan på spånen). Detta sätt att påbörja läggningen av spånen förklarar Jens Wilhelmson hänger ihop med att man vill få igång lutningen på spånen i förhållande till takvinkeln så att en liten luftspalt/ficka kan bildas under varje spån.

Plåtarbeten

Enligt länsstyrelsens beslut skulle nya inskott av zinkplåt läggas i anslutning till stapelns genomgående stödben. Sedan tidigare fanns en plåttäckning som gick upp några centimeter längs med stödbenen. Denna plockades bort när spåntäckningen på taket revs. Ny plåttäckning har gjorts med blyplåt som spikats fast med förzinkad ankarspik. Anledningen till att man valt blyplåt förklarade Bengt Anderzon med att de ej haft tillgång till någon plåtslagare när arbetet utfördes. Zink är hårt och kräver särskilda verktyg för att kunna bockas och böjas, medan blyplåt är mjukare och därmed enklare att arbeta med.

Intäckning kring stödbenens nedre delar har gjorts av blyplåt som bockats och vikts samt spikats fast

Blyplåten kring stödbenen avviker från det utseende som den äldre plåten hade, blyplåten är vikt och fäst på ett annorlunda sätt och går längre upp på stödbenet. Plåten är idag omålad, men Bengt Anderzon lyfte frågan ifall man under våren 2013 kan låta måla plåten med linoljefärg för att sedan också med hjälp av färgskikt försöka täta igen den glipa som bildas mellan

stödbenet och plåten. Enligt Bengt så har regnvatten under längre tid runnit ner via stödbenen in i klockboden. På något av stödbenen kan man se att virket haft fuktskador samt känna att träet är fuktigt.

På något av stödbenen kunde man se att fukt kommit in från taket och runnit ner på stödbenet

Mitt pånocken har man gjort en hätta av bly som täcker in mötet mellan de fyra olika takfallen.

En hätta av blyplåt har lagts längst uppe där de fyra taknockarna möts

Ytbehandling

Spånen blev ej tjärade i samband med att spåntäckningen lades. Enligt Jens var väderförhållandena ej gynnsamma för detta. Tjärning kommer istället att utföras under våren 2013.

Övrigt

Enligt församlingens tillståndsansökan hade man angett att några äldre spån skulle sparas i klockstapeln. Detta har man ej gjort, men vi pratade om det vid mötet på plats och Bengt Anderzon skulle se om det fanns några sparade på annan plats. Att man sparar äldre spån handlar om att ha ett referensmaterial kvar som inför framtiden kan berätta hur klockstapelns äldre spån sett ut och varit tillverkade. De äldre spånen ska märkas upp så att det framgår att de blivit demonterade från stapeln, samt när detta skedde.

Slutligen berättade Bengt Anderzon att spåntäckningen som är längst upp på klockstapelns sadeltak byttes av församlingen för ca 1 år sedan.

RAPPORTSERIE – JAMTLI, 2012

ISSN 1654-2045

- 2012:1 Lillhärjåbygget – Dokumentation och uppmätning av vinterfjället 2011
Sara Bäckman, Olof Edin
- 2012:2 Ankarede – Levande kyrkstad. Kunskapsunderlag 2011
Clara Nyström
- 2012:3 Skärvångens begravningsplats – Anläggning av askgravlund 2010
Clara Nyström
- 2012:4 Kulturhistorisk förstudie avseende planerad vindkraftpark vid Nyhem i Bräcke kommun 2012
Anders Hansson
- 2012:5 Sjöutnäs kapell – Restaurering av tak och fasader 2009–2010
Julia Cronqvist
- 2012:6 Mattmars kyrka – Restaurering av fasader och fönster 2011
Sara Bäckman, Clara Nyström
- 2012:7 Tåsjo kyrka – Installation av klockspel 2002
Christina Persson
- 2012:8 Trångåsen – Restaurering av ladugård och födörösstuga 2008–2010
Julia Cronqvist
- 2012:9 Enafors turisshotell – Antikvarisk rapport vid restaurering av östra fasaden 2011
Veronica Trygg
- 2012:10 Norderö kyrka – restaurering av tak 2002–2003
Christina Persson
- 2012:11 Norderö kyrka – restaurering av klockstapel 2008
Christina Persson
- 2012:12 Ragunda gamla kyrka – Antikvarisk medverkan vid exteriör restaurering 2011
Olof Edin
- 2012:13 Arbetarbostäderna på Tossön – Restaurering av tak 2011
Olof Edin, Clara Nyström
- 2012:14 Tåsjo kyrka – Konvertering av värmesystem, borttagande av kyrkbänkar, fasadrestaurering och nytillverkning av kors, 2009
Julia Cronqvist
- 2012:15 Ragunda kyrka – Restaurering av gjutjärnsstaket 2009–2010
Clara Nyström
- 2012:16 Dubbelhärbret i Östbacken – Fasadrestaurering 2010–2011
Julia Cronqvist
- 2012:17 Residenset i Östersund – Ombyggnad av kontorsdelar 2009
Clara Nyström

- 2012:18 Ragunda kyrka – Ändring av dopaltare 2009–2010
Clara Nyström
- 2012:19 Arkeologisk förundersökning vid fornlämning 19:1, Andersö skans,
i Östersunds kommun
Anders Hansson
- 2012:20 Monäset – Restaurering av parstuga 2011
Veronica Trygg
- 2012:21 Hede kyrka – Konvertering av värmesystem och konservering av interiör, 2010
Julia Cronqvist
- 2012:22 Ragunda kyrka – Exteriör restaurering 2010–2011
Clara Nyström
- 2012:23 Brunflo kyrka – Byte av spåntak på bogårdsmur, 2006
Julia Cronqvist
- 2012:24 Kulturhistorisk landskapsanalys inför planerad vindkraftpark vid Garpkölen
i Härjedalens kommun
Anders Hansson
- 2012:25 Funäsdalens kyrka – Omläggning av spåntak och lagning av putsskador, 2005
Julia Cronqvist
- 2012:26 Hallens kyrka och klockstapel – Restaurering 2010
Veronica Trygg
- 2012:27 Kulturmiljöer i Härjedalen – Kulturhistorisk utredning
Ove Hemmendorff
- 2012:28 Bräcke kyrka – Exteriör restaurering 2009–2010
Clara Nyström
- 2012:29 Klevberget – Kulturhistorisk karakterisering inför vindkraftspark, 2012
Amanda Jönsson
- 2012:30 kulturhistorisk förstudie avseende planerad vindkraftpark vid Storflöten
och Länstersjön i Ånge kommun
Amanda Jönsson
- 2012:31 Residenset i Östersund – Ombyggnad av kontorsdelar 2010
Clara Nyström
- 2012:32 Arkeologisk utredning inför planerad vindkraftpark vid Hocksjön
i Sollefteå kommun
Anders Hansson
- 2012:33 Arkeologisk utredning inför planerad vindkraftpark vid Mörttjärnberget
i Bräcke kommun
Anders Hansson
- 2012:34 Kalls kyrka – Restaurering av långhusets södra fasad, sakristia och kor, 2012
Julia Cronqvist
- 2012:35 Kalls kyrka – Restaurering av tornet, 2008
Julia Cronqvist

- 2012:36 Byggnad 33 – Ombyggnad 2011–2012
Julia Cronqvist
- 2012:37 Campus A4, byggnad 5 – Fasad- och takrestaurering, 2011–2012
Julia Cronqvist
- 2012:38 Campus A4, byggnad 9 – Omläggning och målning av skivtäckt plåttak, 2011–2012
Julia Cronqvist
- 2012:39 Medeltida bebyggelse – Kulturhistorisk landskapsanalys för Norrböle
Amanda Jönsson
- 2012:40 Medeltida bebyggelse – Härden i Krönavajje. Arkeologisk undersökning av fornlämning nr 626:3, Kall socken, 2009
Amanda Jönsson
- 2012:41 Medeltida bebyggelse – Gårdstomten i Norrböle. Arkeologisk förundersökning inom RAÄ nr 124:1, Bodsjö socken, 2009
Amanda Jönsson
- 2012:42 Medeltida bebyggelse – Röjningsröset i Norrböle. Arkeologisk undersökning av RAÄ nr 223, Bodsjö socken, 2009
Amanda Jönsson
- 2012:43 Svegs kyrkogård – Utvidgning av kyrkogården 2012
Clara Nyström och Jenny Brantestad
- 2012:44 Residenset i Östersund – Ombyggnad i Norra flygeln samt tillgänglighetsanpassning 2011–2012
Clara Nyström
- 2012:45 Östersunds centralstation – Exteriör restaurering 2010–2012
Clara Nyström
- 2012:46 Jämtländsk byggnadskalk – Erfarenheter från ett kunskapsuppbyggnadsprojekt
Christina Persson
- 2012:47 Fjällglim – Omläggning av pannplåttak 2012
Julia Cronqvist
- 2012:48 Enafors turisthotell – Antikvarisk rapport vid restaureringen av norra fasaden 2012
Jenny Brantestad
- 2012:49 Hållans klockstapel – Omläggning av spåntak, 2012
Julia Cronqvist